

Тетяна Кузнець

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
доктор історичних наук, професор (Україна)
e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>
ResearcherID: G-5657-2019

Юлія Присяжнюк

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
здобувачка (Україна)
e-mail: yuliaprusiahzniuk@gmail.com

Корній Генріхович Мікіндо: життя, продовжене в учнях

Анотація. Мета дослідження. У статті зроблено спробу осмислення непересічної особистості як найбільшої цінності земного буття. Інтерес до таких особистостей є вічним, адже кожне нове покоління знаходить у їх діяльності духовні орієнтири, які є надзвичайно важливими для самоствердження людини. Пропонована стаття є спробою укладання життєпису, творчої біографії талановитого митця та педагога Корнія Генріховича Мікіндо (1918–1990), який справив визначальний вплив на сотні своїх учнів, що стали частиною духовної та культурної еліти України. **Методологія** дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових принципів: історизму, об'єктивності, системності у комплексі з такими спеціально-історичними методами як проблемно-хронологічний, описовий, історико-системний, історико-біографічний. **Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що комплексно систематизовані відомості біографічного характеру поєднані з матеріалами інтерв'ювання учнів К. Г. Мікіндо. У статті використано фрагменти інтерв'ю з п'ятьма «мікіндовцями» та уманцями, які були знайомі з родиною К. Мікіндо. Це суттєво доповнило життєпис митця та педагога. **Висновки.** Систематизація опублікованої в місцевих уманських газетах інформації про творчу діяльність К. Г. Мікіндо та отриманої у процесі інтерв'ювання його учнів та знайомих членів родини уможливила створення комплексного дослідження творчої біографії талановитого митця та педагога. Завдяки використанню комплексного підходу вдалося створити найповніше на сьогодні історико-біографічне дослідження про талановиту особистість. У процесі підготовки означеної статті виявлено зацікавленість наукової та творчої спільноти України у створенні повного життєпису Корнія Генріховича Мікіндо.

Ключові слова: біографістика, Умань, Уманський район, школа К. Г. Мікіндо, Національна спілка художників України.

Постановка проблеми. Звернення до історико-біографічного дослідження актуалізується зростанням місця й ролі біографічного знання в житті українського суспільства. Як зазначають автори колективної монографії «Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи», «історико-біографічна проблематика стала нині одним з першорядних складників соціально значущої інформації, а її поширення та використання – важливою частиною соціально комунікативних процесів, дієвою гуманітарною технологією підтримки інтелектуального й духовного поступу України, розбудови суверенного національного інформаційного простору та його убезпеченості від деструктивних зовнішніх інформаційних впливів та операцій проти нашої держави» (Попик, 2019, с. 9). В останні десятиріччя біографістика стала одним з провідних напрямів вітчизняної гуманітаристики. Вона посідає важливе, тісно пов'язане із серцевиною національного буття, місце в інтелектуальному і духовному житті суспільства. Вона відіграє важливу роль в утвердженні національної свідомості, у процесі політичної консолідації українського суспільства навколо знакових імен.

Сучасний рівень біографічних досліджень відзначається широтою діапазону досліджуваних персоналій, пошуком нових сюжетів, засобів конструювання біографічних наративів. Як зазначає директор Інституту біографічних досліджень НБУ імені В. І. Вернадського В. І. Попик, «усе більше відходять у минуле ілюстрування історії іменами, написання класичних «лінійних» життєписів – від «народився» до «помер». На перший план постає осмислення особистості як найбільшої цінності, з усіма її шуканнями, суперечностями, драматизмом життя. Зростання дослідницького й читацького інтересу до особистості в її

«вічних», надчасових проявах, пошук у досвіді та ідеалах попередніх поколінь нових духовних компонентів, життєво важливих для соціалізації та самоствердження людини, реалізації її творчого потенціалу... стають найбільш характерними ознаками зміни спрямованості біографічних досліджень і їх місця у культурному просторі» (Попик, 2021, с. 13–39).

Наукова спільнота звертається до знакових імен з метою пошуку духовних орієнтирів, з метою утвердження персоналістичного підходу до вивчення минулого та, не в останню чергу, з метою фіксації пам'яті про життєдіяльність непересічних особистостей, яку бережуть їх сучасники та (з розповідей) молодші покоління. Однією з таких персоналій є Корній Генріхович Мікіндо (1918–1990) – талановитий педагог та художник, який відкрив дорогу в життя сотням здібних дітей. Переказують його слова про те, що він, звичайно, виховував з учнів майбутніх митців, але це не було його основною метою. Найголовніше для нього – допомогти їм віднайти у власному серці ростки добра і чесності, проїнятися незборимим бажанням бути людиною упродовж усього життя. А ще він учив любити мистецтво в усіх його проявах. Упродовж 1954–1979 років К. Г. Мікіндо керував художньою студією при будинку культури міста Умань, сотні вихованців якої пішли в життя із посіяними великим учителем в їх душах зернами людяності та жаги до творчості. Він не говорив про любов до природи, до рідного краю, не тратив слів там, де кожна травинка і кожен камінь скажуть самі про себе. Він тільки звертав увагу на витонченість та неперевершеність навколишнього світу природи, а вже любов до неї його учням «навіювали вітри, настояні на травах і польових квітах, на пахучому татар-зіллі, що росте ось поруч на березі річки. І де б потім не були юнаки і дівчата, рідна земля, опоетизована ними в етюдах, буде снитися, даватиме снагу в творчості, не дозволить зчерствіти серцю» (Козицька, 2003). Як талановитий учитель К. Г. Мікіндо не говорив про любов до праці: він власним працелюбством вчив трудитися і в цьому постійному процесі отримувати насолоду. Його учні захоплено розповідають про художню студію і про її керівника, але поки що, на жаль, їх спогади не записані і не забезпечені від руйнівного впливу часу, який підступно вихоплює з пам'яті події, сюжети, як і самих носіїв інформації веде за лінію земного життя.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Децию інформації про діяльність К. Г. Мікіндо опубліковано в місцевих газетах – «Уманська зоря», «Умань», «Хроніка». Їх автори, а це директорки Уманської картинної галереї Т. Гай, В. Коробань, головна редакторка «Уманської зорі» В. Козицька, співробітники Уманського краєзнавчого музею, послідовник митця М. Школьник, зверталися до пам'яті про К. Г. Мікіндо з нагоди ювілейних дат чи подій з пошанування його праці. З нагоди 85-річчя з дня народження Корнія Генріховича міськрайонна газета «Уманська зоря» від 22 жовтня 2003 р. підготувала тематичну сторінку «К. Г. Мікіндо і його учні – це ціла плеяда в духовності і культурі України». Опубліковано деякі матеріали про учнів великого учителя та враження про влаштовану з нагоди ювілею виставку робіт вихованців художньої студії К. Мікіндо. Своїми спогадами про навчання в студії у соцмережах поділились В. Крижановський та О. Шевчук (Крицький, 2012; Радова, 2013). У 2018 р. В. Коробань з нагоди 100-річчя від дня народження та 65-річчя заснування школи художника опублікувала невеликий буклет на дванадцять аркушів. Тобто усі на сьогодні публікації про К. Г. Мікіндо та його дітище – художню студію в Умані – присвячені пам'ятним датам життя та творчості митця. Повного життєпису Корнія Генріховича Мікіндо ще не створено. Тим часом усі його учні у своїх інтерв'ю авторам статті вказували на необхідність створення повної творчої біографії талановитого педагога та художника.

Метою статті є систематизація біографічних відомостей та спогадів учнів К. Г. Мікіндо для створення творчої біографії талановитої особистості, яка живе в пам'яті сотень наших сучасників, але ще не має належного пошанування та увіковічення на загальнодержавному рівні.

Виклад основного матеріалу. Творча біографія передбачає не тільки інформацію про основні етапи життя особистості, а й осмислення її творчих досягнень. Найбільшим досягненням Корнія Генріховича Мікіндо було формування творчих особистостей. В його учителюванні найбільша майстерність – це непомітність і легкість дотику, що допомагали розкрити те, до чого учень уже прийшов внутрішньо. Своїх учнів він вів шляхом майстерності неспішно, ґрунтовно, крок за кроком вчив зануренню у працю. На питання чи була в нього якась своєрідна методика, система навчання, його вже покійний учень – художник Геннадій Клещар – відповідав ствердно. Він використовував ідеї школи австро-угорського, словенського походження художника Антона Ажбе (1862–1905) та угорського художника Шимона Холлоші (1857–1918), які одночасно працювали в Мюнхені. Але, за словами Г. Клещара, виховував і навчав не тільки учитель, а й створена ним обстановка. «Ми вчилися у друзів, колег, які реально вже так можуть. Це створювало азарт, захопленість, народжувало вібрацію творчості. Щось було там (у студії – авт.) такого, що ми, хлопці, кидали футбол,

.....
намічені зустрічі, поспішали у студію в свій вихідний день. Корній Генріхович вмів викликати це відчуття радісного здивування перед світом. А з цього ж і починається народження митця» (Лященко, 2003). Любов до творчої праці і через неї до навколишнього світу була рушієм діяльності К. Г. Мікіндо. Г. Клещар згадував, що своєрідним рефреном в його роботі став вислів: «Працуйте, працюйте і працюйте. Ніяка паризька академія вас не врятує». Йому було притаманне високоетичне ставлення до праці. «Який працелюб», – в його вустах це звучало як найвища похвала (Лященко, 2003). Він вчив «пропускати» через себе, переживати знайдене, виховував особистість у мистецтві. І, мабуть, квітесенцією значення його ролі у житті кожного «мікіндовця» була та висока етика мистецтва, без причетності до якої митець не може бути митцем. Для К. Мікіндо мистецтво – це постійне самоудосконалення душі.

Уманська школа Корнія Мікіндо стала знаною в Києві та Львові. Його вихованці вступали до будівельних, архітектурних, мистецьких закладів вищої освіти, викладачі яких знали і вирізняли «мікіндовців». За словами Г. Клещара, 54 учні Мікіндо стали професіоналами. Але цим показником не оцінюється роль впливу талановитого учителя на життя сотень його учнів.

Народився Корній Генріхович Мікіндо 23 вересня 1918 року в селі Шукайвода Уманського повіту Київської губернії (зараз Уманський район Черкаської області) (Коробань, 2003). У селі Шукайвода жили його батьки. Це були бідні люди, які наймалися на різну роботу. Його батько – Хинко Антоній – за походженням був австрійцем. Корній Генріхович його не знав. У тому році, коли хлопчик народився, батька не стало. Чому? Ніхто не знає. Із розповідей доньки Корнія Генріховича Ірини відомо, що батька вбили.

До Умані, де упродовж всього свого життя займався культурно-просвітницькою, мистецькою, педагогічною та громадською діяльністю, Корній Генріхович (чому так по-батькові ще доведеться з'ясувати – авт.) переїхав разом із матір'ю ще в дитинстві (Коробань, 2008, с. 3). Його матері Марії, яка залишилась вдовою, важко жилося в селі одній з маленьким сином на руках і вона переїхала з ним до міста Умань у пошуках роботи та кращої долі (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022). На той час, початок ХХ ст., Умань розвивалась як промисловий центр та осередок культури. Будувались нові підприємства, відкривалися нові навчальні та лікувальні заклади. Місто потребувало великої кількості робочої сили, там можна було працевлаштуватись (Уманська міська рада. Електронний ресурс).

У 20-х роках ХХ ст., після приїзду до Умані, мати з сином жила на вулиці Червоногвардійська (зараз вул. Анатолія Слонського) біля школи № 7, у довгих квартирних будиночках барачного типу. Жили дуже бідно. Мати не мала освіти і як простій селянці їй було нереально знайти роботу з хорошою платнею. Вона була гарною темноволосою жінкою, але дуже змученою важкою працею. Жила вона все життя зі своїм сином, який завжди їй допомагав. Марія в Умані важко працювала, винаймалася по людях: прибирала, прала, прасувала, а в період Другої світової війни навіть працювала у німецькій їдальні (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022).

У 1926 році, коли Корнію виповнилося вісім років, він невдало впав, травмував коліно і воно більше не згиналось. З того часу він шкутильгав, завжди ходив з паличкою-тростинкою. Часто запитують: «Чому він зосередився саме на малюванні?». У дитинстві, коли мати йшла на роботу і залишала малолітнього сина вдома, він сідав на підвіконні, витягував хвору ніжку і спостерігав за дітьми, які бігали по подвір'ї та гралися в різні ігри, брав олівець чи вуглинку і замальовував побачене (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022). Навчався Корній в Уманській школі № 2. Тоді його шкільним учителем малювання став відомий художник-педагог, випускник Петербурзької Академії мистецтв Григорій Турчак (Гай, 2000). Він був учителем географії, образотворчого мистецтва та вів шкільний гурток малювання. Побачивши що Корній непогано малює, взяв його до гуртка, у якому хлопчик займався аж до закінчення школи.

У 1937 році Корній Мікіндо вступив на навчання до Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського на історичний факультет. Одночасно з навчанням відвідував уроки мистецької спеціальності при Одеському художньому училищі імені М. Б. Грекова (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022). У ті часи популярним було мистецтво, особливо аматорське (спів, танці, малюнки), і Корній Генріхович паралельно з навчанням художньо оформлював вистави Уманського самодіяльного драматичного театру. Знайомлячись із різними художниками, він все більше зацікавлювався мистецтвом і почав виставляти свої роботи. У 1937 році вперше взяв участь у виставці робіт самодіяльних художників у Києві. На сьогодні роботи його не збереглися, лише в Уманській картинній галереї є автопортрет митця. Дата його створення не відома, але цікаво те, що на його зворотньому боці зображений ще й жіночий портрет.

Закінчивши два курси Одеського інституту в 1939 році, Корній Генріхович повернувся до рідного міста. Коли розпочалась Друга світова війна, мобілізація його оминула, адже не

міг воювати на фронті інвалід з дитинства. Але допомагав чим міг: малював в Уманському Будинку культури політичні плакати для фронту та перемоги. У повоєнні роки Корній Генріхович брав активну участь у відродженні культурного життя Уманщини (Коробань, 2008, с. 3.). З 1 серпня 1944 до 1953 року працював в Уманському Міськпромкомбінаті міськпрому начальником художньої майстерні (Справка № 166, 1978).

Але справою його життя і найбільшим досягненням Мікіндо Корнія Генріховича була дитяча ізолюдія при Уманському міському Будинку культури, яка здобула славу в мистецьких колах як одна з кращих провінційних художніх шкіл України. Її керівником Корній Генріхович працював з 7 липня 1954 року (Справка № 3, 1978). Студія образотворчого мистецтва, якій талановитий педагог присвятив більше 25 років свого життя, стала значущою віхою в його біографії. Вона знаходилась на третьому поверсі міського Будинку культури. Це була одна велика, трішки продовгувата кімната, білий зал, де займались усі діти. По обидва боки кімнати знаходились мольберти і стільчики. Її прикрашали цікаві роботи різних художників, а в основному – учнів-випускників студії. Це були живописні та графічні картини, різноманітні ілюстрації, акварельні малюнки, рисунки пером та олівцем. Навчання відбувалося позмінно кількома групами, у кожній з яких була різна кількість учнів, у середньому налічувалось по 20–25 дітей. Студія працювала кожного дня за розробленою програмою та графіком навчання. Наприклад, у четвер діти виконували графічний малюнок, а в суботу – живопис акварельними фарбами.

Раніше в Умані нічого подібного до студії Корнія Генріховича не існувало. До неї приходила дуже велика кількість дітей уманчан, дітей з Христинівки та усього Уманського району. З часом студія набула такої популярності, що у деякі роки у ній навчалося близько ста осіб. Багато студійців розповідають, що Корній Генріхович умів захопити дітей до праці, був як мудрець, як наставник, з ним завжди було цікаво. Це була людина-психолог, людина-педагог. Діти часто ділились із ним своїми життєвими проблемами, а він допомагав їх вирішувати. Водив дітей на етюди по уманських околицях, у цікаві місця Софіївки, до Осташівки, до річки біля заводу «Мегометр», ставка та старого млина зі сторони с. Городецьке і на передмістя «Звірки» за Новою Уманню. Але найбільше запам'ятались студійцям поїздки на Південний Буг (м. Ладижин, с. Степашки – тепер Вінницької області) з ночівлею.

На той час Корній Генріхович створив в Умані потужний культурний осередок. Він та його студія були настільки авторитетними, що її знали в усьому колишньому Радянському Союзі. Його випускники переважно були орієнтовані на вступ до вищих навчальних закладів мистецького чи будівельного профілю і, як правило, вступали. А ті, хто не вступав і не робив мистецтво своїм основним заняттям, все одно залишалися із цим приємним слідом в душі на все життя.

«Я хочу, щоб ви не дивились, а бачили...», – говорив видатний педагог Корній Генріхович Мікіндо (Коробань, 2003). Кожен вчитель славен своїми учнями. Сотні вихованців Корнія Генріховича пішли в життя започаткованою в студії стежиною, продовжували навчання в мистецьких інститутах та училищах, багато з них стали діячами культури та мистецтва, а їх імена звучать далеко за межами України. Перелік студійців незліченний, а серед них: художник та скульптор, член Національної спілки художників України (далі – НСХУ) Володимир Бовкун; живописець, член НСХУ Петро Богомаз; художниця, архітекторка і поетеса Ганна Варламова; художник-графік, оформлювач книг, ілюстратор та психолог Василь Власюк; інженер-будівельник та кораблебудівник, колишній учасник київського гурту «Вій», сценарист, актор, телеведучий, автор телепрограм, казкар-лірник Олександр Власюк (Сашко Лірник); український архітектор, призер та лауреат фестивалів «Архітектура та дизайн», лауреат Державної премії у галузі архітектури Михайло Гершензон; художниця-живописець Людмила Довгань; художник-графік, член Української Академії архітектури, Національної спілки архітекторів України, Ради головних архітекторів України, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, кандидат архітектури Юрій Єгоров; художник і громадський діяч, член НСХУ Геннадій Клещар; графік, художник монументального мистецтва, член НСХУ Сергій Кочерган; художник-живописець, член НСХУ Віталій Крижановський; архітектор і художник, один із засновників та перший директор Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» Віктор Лісаченко; художник монументального мистецтва, графік і дизайнер, член НСХУ Володимир Савченко; художник-педагог Олег Сирота; художниця-педагог, старша викладачка Уманської школи мистецтв Людмила Чернишенко; графік-аквареліст, педагог, автор численних поетичних і піснених творів Марат Школьник; художниця, реставраторка, член НСХУ Жанна Шевченко; скульптор, один із засновників та заступник першого директора ДІАЗ «Стара Умань» Олександр Шевчук; художник, засновник художнього відділу в Уманській музичній школі (тепер Уманська дитяча школа мистецтв «Антарес») Борис Яцюк та багато інших видатних творчих особистостей.

Після виходу Корнія Генріховича на заслужений відпочинок, студію очолював один із його талановитих учнів Марат Школьник. На сьогодні Уманський міський Будинок культури знаходиться у стані реставрації, а студія припинила своє існування.

Окрім студії, Корній Генріхович від 1951 до 1960 року працював за сумісництвом в Уманському педагогічному училищі ім. Т. Г. Шевченка на посаді викладача малювання. Тоді посаду директора Уманського педучилища обіймав Сергій Іщенко, а завідувачем навчальної частини був Григорій Гродзицький. Працював Корній Генріхович у педагогічному колективі з такими талановитими викладачами: Іван Кремінський та Василь Чубатий (українська мова і література), Юлія Ясько та Катерина Усенко (російська мова, російська література і методика), Петро Мазур-Франко (алгебра та арифметика), Катерина Синиця (історія), Віра Гаращенко (англійська мова), Федір Бокало (малювання та каліграфія), Поліна Білінкіс (музика та фортепіано), Гордій Копернак (праця в майстерні). Вони теж згадували про К. Мікіндо як про неординарну творчу особистість, як харизматичну людину, яка привертала до себе увагу (Штатний формуляр. Арк. 21–23).

Відроджуючи культурне життя на Уманщині у період суспільної лібералізації, Корній Генріхович організовував виставки місцевих художників, вів велику роботу як лектор-пропагандист образотворчого мистецтва (Коробань, 2003). У 1955, 1956, 1958 роках він організовував виставки робіт самодіяльних художників та майстрів народної творчості міста Умань та Уманського району. Така виставка була організована і 1960 року, але приурочувалась вона декаді української літератури та мистецтва у Москві (Коробань, 2018, с. 12). Працюючи художнім керівником Уманського міського Будинку культури, Корній Мікіндо створював декорації до багатьох вистав місцевого драмтеатру, зокрема (Коробань, 2003) за п'єсами: Старицького «Ой не ходи, Грицю» та «Циганка Аза», Юхвінда «Весілля в Малинівці», Шияна «Івасик-Телесик», Карпенка-Карого «Безталанна», Котляревського «Наталка-Полтавка» та ін. (Гай, 2003). А на «Театральній весні» 1959 року в Черкасах в огляді самодіяльних колективів за оформлення вистав «Урок кохання» за п'єсою Плахтія та «Вихованка» Островського Корній Мікіндо отримав диплом I ступеня (Коробань, 2018, с. 8). У 1970 році Корній Генріхович у складі уманської делегації відвідав виставку досягнень народного господарства у Москві.

У 70-х роках ХХ століття Корній Генріхович перебував на піку своєї творчості. Він очолював студію образотворчого мистецтва, працював художником-оформлювачем та художнім керівником у Будинку культури м. Умань, створював десятки декорацій до вистав, об'єднував багатьох художників аматорів, а на базі дитячої художньої студії образотворчого мистецтва талановитий педагог організував одинадцятимісячні курси художників-оформлювачів. Це були обласні курси підготовки керівників художньої самодіяльності в м. Умань Черкаської області. Вони були першими в Україні, тому географія студентів дуже широка. Зазвичай їх закінчували молоді люди, які хотіли отримати додаткову спеціальність. Навчання на курсах було інтенсивним: з дев'ятої ранку до шостої вечора і п'ять днів на тиждень (понеділок – п'ятниця). По завершенні курсів їх слухач атестувався як керівник художньої ізостудії та художник-оформлювач, отримував свідоцтво про спеціальність (Свідоцтво № 162. 2 арк.). До свідоцтва обов'язково додавався «Табель успішності слухача обласних 11-ти місячних курсів по підготовці художників-оформлювачів при Уманському міському Будинку культури», у якому виставлялися оцінки за такі навчальні предмети: малюнок, живопис, композиція, театральне оформлення, оформлювальні роботи, естетика, культурно-освітня робота, практика та захист дипломної роботи. Завірявся табель печаткою Уманського міського Будинку культури та підписами зав. курсами М. Г. Грамарчука та ст. викладача К. Г. Мікіндо (Табель успішності. 1 арк.).

У 1973 році в Умані відбувся вже четвертий випуск курсів художників-оформлювачів. На той час директором Будинку культури працював М. І. Грамарчук, старшим викладачем – К. Г. Мікіндо, викладачами – М. Ю. Школьник, О. О. Костиця, Г. О. Ковальов, Ю. М. Наумов, Л. Ф. Савенко, І. Я. Прийма. Одна із слухачок цих курсів, художниця-живописець Людмила Довгань ділилась такими спогадами: «Моє навчання на курсах розпочалось у вересні 1976 року і закінчилось у серпні 1977 року. Вони відбувались у Будинку культури на другому поверсі. У групі нас тоді навчалось близько двадцяти осіб. Курси були дуже цікавими. У нас викладали деякі викладачі з Уманського педуніверситету та працівники Будинку культури, серед них були Школьник Марат Юхимович та Драний Олександр Геннадійович. На курсах нам викладав і Корній Генріхович, який вважався «театральним художником», навчав нас як потрібно правильно оформлювати спектаклі. Ми малювали для спектаклів «заднік» – задне тло сцени, на якому зображалася прив'язка до дії. Цей «заднік» був великим, близько 5х6 метрів, і ми його розписували. По закінченні курсів кожен виконував дипломну роботу. Пам'ятаю, моя дипломна робота присвячувалась спектаклю «У неділю рано зілля копала». Потім були екзамени і нам видавали свідоцтва та табелі успішності з оцінками за кожен

предмет» (Інтерв'ю з Л. Довгань від 11.01.2023). Курси художників-оформлювачів перестали функціонувати лише після виходу на пенсію Корнія Мікіндо.

Корній Генріхович у 70-х роках ХХ століття був настільки затребуваною особистістю на Уманщині, що у нього навіть був власний пункт консультацій. Старший науковий співробітник художнього відділу Уманського краєзнавчого музею Валентина Петрівна Коробань розповідала: «Тих діток, які не могли приїздити до Умані та навчатись у студії кожного дня, батьки привозили раз на тиждень на консультацію до Корнія Генріховича. Він займався з дитиною пів години чи годину, давав завдання, дитина вдома працювала і приносила йому виконану роботу. Він перевіряв і давав настанови. Так навчалось багато дітей із м. Христинівка. Однією з таких учнів була, наприклад, Галина Жук, згодом поетеса, що займається народним мистецтвом та декоративним живописом» (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022).

Корній Генріхович був знайомий з багатьма відомими особистостями Умані того часу: українською громадською діячкою, журналісткою і авторкою мемуарів Надією Суровцовою (Герасимова Г. П., електронний ресурс), відомим художником і педагогом Григорієм Турчаком (Гай, 2000) та іншими. Корній Генріхович знав Григорія Турчака ще з часів свого навчання в Уманській школі № 2, де той був тоді не лише вчителем географії та малювання, а деякий час працював директором цієї школи. Він навчався в Петербурзькій академії мистецтв і закохався в дівчину дворянку. Григорій був з бідної родини, а вона – з багатой. Батьки не погоджувались на цей шлюб. Тоді він її викрав і привіз до Умані. Тут вони оселилися, він розпочав малювати, став шанованою та знаною людиною. У них не було дітей і вони часто запрошували учнів до себе додому на чаювання. Разом з однокласниками у гості до Турчаків ходив і Корній Мікіндо. Він, будучи тоді дуже бідним хлопчиком, у сім'ї Турчаків бачив теплу атмосферу, гармонійну та красиву пару, певну розкіш, витонченість, і, можливо, це знайомство давало йому поштовх вчитися та прагнути кращого в житті. Через багато років по цьому, у буремні воєнні роки за збігом обставин Григорій Турчак був вимушений відійти з німцями і проживати в Німеччині, Америці та інших країнах світу. Після повернення до Умані у 1950-х роках він не міг знайти собі роботу, його нікуди не брали. На той час Корній Генріхович Мікіндо вже створив свою студію образотворчого мистецтва у Будинку культури. Друзі та учні Григорія Турчака просили Корнія Генріховича взяти його до себе на роботу учителем. Так, шляхи двох талановитих особистостей знову зійшлися (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022).

Корній Мікіндо майже все своє життя присвячував роботі з дітьми, навіть коли пішов на заслужений відпочинок 25 вересня 1978 року, то продовжував заняття вдома. Наприклад, так навчалась талановита та здібна дівчинка Ганна Лохова, яка через свою хворобу не могла відвідувати студію образотворчого мистецтва, яку на той час вже очолював учень Корнія Генріховича Марат Школьник.

Багато часу Корній Мікіндо присвячував роботі, але ніколи не забував про рідних серцю людей, про свою сім'ю. Талановитий педагог дуже любив дружину Віру Григорівну, яка усе своє життя присвятила роботі з дітьми. Вона працювала вчителькою біології та географії і вела ділянки в Уманській школі № 13 (зараз школа № 8). Це була енергійна жінка, яка завжди працювала. Вона не мала великого потягу до романтики та мистецтва як Корній Генріхович, вони були різними у своїх сферах діяльності, але цим доповнювали одне одного. У подружжя було двоє дітей: Ірина і Олександр, які навчалися в Уманській школі № 2 та змалку полюбили ходити до батька у студію малювати.

Корній Генріхович із своєю сім'єю мешкав в Умані на вул. Леніна (зараз – вул. Європейська), 50, у другому під'їзді на першому поверсі в трьохкімнатній квартирі № 21. Зі слів сусідки Корнія Генріховича з квартири № 27 Коваленко Наталії Олексіївни відомо, що у цей будинок, який на той час тільки здавався в експлуатацію, вони вселилися 1969 року: «У трьохкімнатній квартирі тоді жила вся сім'я Корнія Мікіндо, яка переїхала сюди у 1969 році. Пам'ятаю, мати дружини Корнія Генріховича – бабуся Надія була дуже хорошою та привітною жінкою, вона мені на пам'ять подарувала вив'язану крючком серветку. Корній Генріхович з дружиною були також дуже приємними людьми, він завжди був веселий та любив пожартувати» (Інтерв'ю з Н. Коваленко від 11.12.2022).

Донька Корнія Генріховича, Ірина (1952 року народження) після закінчення школи навчалася в Одеському художньому училищі за спеціальністю: декоративно-прикладне мистецтво. Після закінчення навчання, за розподілом, вона потрапила у м. Новгород (Росія). Жила вона там усе своє життя, працювала на фаянсовій фабриці і займалася художнім розписом. Оскільки вона контактувала з фаянсом, а там відбувались окисли цинку, то виявили проблеми з кістками. Передчасно померла 2019 року. У неї там залишилася лише одна донька Ірина (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022).

Син Корнія Генріховича – Олександр – не пішов по художній лінії батька, він закінчив Уманський технікум механізації, електрифікації та сільськогосподарського будівництва, жив з сім'єю в Умані та знався на механіці. Шамаєва Наталія Миколаївна, продавчиня з магазину «Автозапчастини», що знаходиться навпроти Уманського ринку, розповідала: «Працювала я разом з Олександром Корнійовичем з 2000 р. протягом чотирьох років. Він дуже розумівся у техніці. Ми спочатку працювали в одному з магазинів Черкаського об'єднання «Спорттовари», а потім перейшли до приватного підприємця. На той час він був завідувачем магазину «Автозапчастини». Скільки пам'ятаю, то Олександр Корнійович був чесною, порядною людиною, любив побесідувати на різні теми, був професіоналом своєї справи. Ми працювали не довго: у кінці жовтня 2004 року Олександра Корнійовича не стало. У нього залишилось двоє дітей – старший син Саша та молодша донька Ірина» (Інтерв'ю з Н. Шамаєвою від 10.12.2022). Рогозинська Наталія Євгенівна, прибиральниця цього ж магазину також розповідала про Олександра Корнійовича та його сім'ю: «Я працювала з Олександром Корнійовичем близько трьох років. Він любив порозмовляти з людьми на різні теми, завжди вислуховував їх, був душею компанії, гарно співав. Дуже багато я чула про його батька, талановитого педагога Корнія Генріховича. Мій чоловік Рогозинський Володимир Григорович навчався у його студії образотворчого мистецтва. Часто він розповідав мені, що у нього був дуже хороший, веселий та цікавий вчитель. І це дійсно так. Корній Генріхович був дуже уважним чоловіком, завжди допомагав людям» (Інтерв'ю з Н. Рогозинською від 10.12.2022).

Олександр Корнійович був одружений зі Світланою Іванівною, яка малювала кіноафіші в Умані. У них було двоє дітей – Олександр та Ірина. Колись Світлана Іванівна згадувала як майбутній чоловік привів її додому до своїх батьків. Вона дуже хвилювалась як її зустрінуть, бо ж Корній Мікіндо був її учителем. Розповідала: «Саша взяв мене за руку і привів додому. Корній Генріхович сидів, палив цигарку, а його дружина щось робила. Він привітно мене зустрів, запросив сісти і ми почали розмовляти» (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022). Світлана Іванівна тоді навчалась на курсах художників-оформлювачів, а потім малювала кіноафіші. На той час в Умані функціонували три кінотеатри: «Комсомолец», «імені Черняхівського» та «Хроніка», вона для них малювала афіші. Корній Генріхович їй дуже допомагав порадами та ідеями, мотивував до творчості (Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022).

Помер Корній Генріхович 20 серпня 1990 року (Коробань, 2003). Похований на старому цвинтарі у передмісті «Міщанка». Мікіндовці щороку ходять на могилу талановитого учителя-педагога, приносять квіти, згадують його. Студійка, художниця та волонтерка Людмила Довгань ділилася такими спогадами: «На той час Корнію Генріховичу було 58 років. Він виглядав літньою людиною з довгеньким сивим волоссям, вусами та паличкою. Завжди був одягнений у костюм, часто носив капелюхи. Здоров'я тоді було у нього не дуже міцне, багато роботи, але він з усім цим справлявся. Дуже любив діток. Пам'ятаю, коли закінчувались заняття, він казав: «Ну що, чимчики, зайчики мої. Щоб ви мені були здорові, щоб я Вам був здоровий». Після цих слів ми вже знали, що можна закінчувати роботу і збиратись додому. Корній Генріхович завжди був веселим, багато ми наслухались від нього гумору. Він був легким у спілкуванні, багато нам чого розповідав, але в міру, відчував, коли потрібно щось сказати, розрядити атмосферу, підбадьорити. Викладацький талант він мав від Бога, усе в ньому гармонійно поєднувалось. Він був вдумливою, спостережливою, виваженою людиною, любив сидіти і розмірковувати над новими ідеями, був дуже влучним у слові та своїх думках» (Інтерв'ю з Л. Довгань від 11.01.2023).

Учні Корнія Генріховича традиційно щороку вшановують пам'ять про свого вчителя і організують виставки до дня народження художника, а 23 вересня 2008 року своїм коштом вони встановили пам'ятну дошку (виконана скульптором-уманчанином А. Хрящевським) на будинку, де мешкала сім'я митця (Коробань, 2018, с. 13). На дошці лаконічний напис золотими літерами: «Тут жив талановитий художник-педагог Корній Генріхович Мікіндо». Це одне з місць пам'яті в Умані про геніального педагога. А життя його продовжене в учнях, які самореалізувались завдячуючи своєму вчителю.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що подвижницька праця Корнія Генріховича Мікіндо ознаменувала своєрідну епоху в мистецькому житті Уманщини. Його учні з художньої студії та курсів художників-оформлювачів формувалися у променях його мистецького та педагогічного таланту. Навчаючи отримувати насолоду від мистецької праці, талановитий учитель непомітно для самих учнів спрямовував їх на шлях самовдосконалення і постійного творчого зростання. І ті, хто досяг вершин у професійній майстерності, і ті, хто пішов іншими стежками земного буття, понесли у життя високі зразки залюбленості у свою справу, чуйності, відчуття природи, працелюбності, делікатного міжособистісного спілкування. На

різних поприщах суспільного служіння вони реалізувались як особистості і розуміють велич свого скромного учителя.

Усі залучені нами респонденти були одностайні у високій оцінці мистецького та педагогічного таланту Корнія Генріховича Мікіндо. Неодноразово повторювались побажання про укладання найповнішого життєпису митця, що було б своєрідним пошануванням його пам'яті. Тому ми вважаємо, що означена стаття сприятиме залученню до діалогу усіх «мікіндовців» і спільними зусиллями ми укладемо повну творчу біографію митця.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Гай, Т. (2003). Виставка вчителя і його учнів: до 85-річчя з дня народження К. Г. Мікіндо. *Уманська зоря*. 15 січня.

Гай, Т. (2000). Художник і педагог: до 110-ї річниці з дня народження Г. Турчака. *Уманська зоря*. 11 жовтня.

Герасимова, Г. П. Суровцова-Олицька Надія Віталіївна. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Surovtsova_N (останній перегляд: 19.01.2023).

Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

Інтерв'ю з Л. Довгань від 11.01.2023, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

Інтерв'ю з Н. Коваленко від 11.12.2022, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

Інтерв'ю з Н. Рогозинською від 10.12.2022, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

Інтерв'ю з Н. Шамаєвою від 10.12.2022, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

Козицька, В. (2003). Ранок народжується на сході. *Уманська зоря*. 22 жовтня.

Коробань, В. (2008). Пам'ять про вчителя. *Умань*. 4 грудня. № 49. С. 3.

Коробань, В. (2018). Про митця. Корнелій Мікіндо: буклет до 100-річчя від дня народження митця та 65-річчя заснування школи. 24 с.

Коробань, В. (2003). Я хочу, щоб ви не дивились, а бачили... *Хроніка*. 8 жовтня.

Крицький, Я. (2012). Олександр Шевчук: «Творити – це як цілувати». 22 червня. URL: <http://uman.info/ua/news/oleksandr-shevchuk:-tvoryty---tse-yak-tsiluvaty--376> (останній перегляд: 15.02.2023).

Лященко, О. (2003). Щедра доля майстра. *Уманська зоря*. 22 жовтня.

Попик, В. І. (2021). Біографіка в роки незалежності України: етапи становлення, здобутки, нерозв'язані проблеми, завдання та перспективи майбутнього розвитку. *Українська біографістика*. Вип. 22. С. 13–39.

Попик, В. І. (голов. ред.). (2019). Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи: Колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. К. 364 с.

Радова, В. (2013). Віталій Крижановський: «У мене ніколи не стояло питання: «Ким бути?»...». 13 березня. URL: <http://uman.info/ua/news/vitaliy-kryzhanovskyy-u-mene-nikoly-ne-stoyalo-pytannya-kym-buty--2544> (останній перегляд: 15.02.2023).

Свідцтво № 162 одинадцятимісячних курсів підготовки керівників художньої самодіяльності в м. Умані Черкаської області Довгань Людмили Григорівни. (1977). 2 арк. // Особистий архів автора.

Справка № 3 для предоставлення в горсобес г. Умани. (1978). 25 сентября. 1 арк. // Особистий архів автора.

Справка № 166 Микинде К. Г. из отдела кадров Уманского завода «Вега». (1978). 26 сентября. 1 арк. // Особистий архів автора.

Табель успішності слухача обласних 11-ти місячних курсів по підготовці художників-оформлювачів при Уманському міському Будинку культури Довгань Людмили Григорівни. (1977). 1 арк. // Особистий архів автора.

Уманська міська рада. Наше місто. Коротка історична довідка. URL: <https://uman-gada.gov.ua/index.php/nashe-misto> (останній перегляд: 19.01.2023).

Штатний формуляр педагогічного складу Уманського педучилища на 1951/52. Арк. 21 – 23 // Особистий архів автора.

Tetiana V. Kuznets

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Dr. (History), Professor (Ukraine)

Yuliia A. Prysiazhniuk

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Researcher (Ukraine)

Kornii Henrikhovych Mikindo: the Life Continuation in Pupils' Lives

Abstract. The purpose of the study. The article deals with the analysis of the unique personality as the greatest value of earthly existence because of a growing interest in historical and biographical researches. Interest in the study of such personalities is eternal, because each new generation finds spiritual guidelines, which are crucial for a person's self-affirmation, in their activities. This article is the attempt to write the biography, creative life path of a talented artist and teacher Kornii Henrikhovych Mikindo (1918–1990), who had exerted a decisive influence on hundreds of his pupils being the part of the spiritual and cultural elite of Ukraine. Research **methodology** is based on the use of general scientific principles of: historicism, objectivity, systematicity in combination with the following special and historical methods: problem and chronological, descriptive, historical and systematic, historical and biographical. **Scientific novelty** consists in the systematization of biographical information in combination with the materials of interviews with K. H. Mikindo's pupils. The fragments of interviews with five "mikindovtsi" (K. H. Mikindo's pupils) and Uman residents knowing his family were used in the article. It significantly supplemented the biography of the artist and teacher. **Conclusions.** We systematized the information about K. H. Mikindo's creative activity, which had been published in Uman newspapers and had been received after interviewing his pupils and the acquaintances of his family members. It made it possible to conduct a comprehensive study of the creative biography of the talented artist and teacher. Owing to the application of a complex approach we managed to carry out the extensive historical and biographical research on the gifted personality. In the process of writing the article we revealed a growing interest of the scientific and creative community of Ukraine in compiling a complete biography of Kornii Henrikhovych Mikindo.

Key words: biographical studies, Uman, Uman district, K. H. Mikindo School, the National Union of Artists of Ukraine.

References:

- Hai, T.** (2003). Vystavka vchytelia i yoho uchniv: do 85-richchia z dnia narodzhennia K. H. Mikindo [Exhibition of the teacher and his students: to the 85th anniversary of the birth of K. G. Mikindo]. *Umanska zoria – Uman star.* 15 sichnia. [in Ukrainian].
- Hai, T.** (2000). Khudozhnyk i pedahoh: do 110-i richnytsi z dnia narodzhennia H. Turchaka [Artist and teacher: to the 110th anniversary of the birth of H. Turchak]. *Umanska zoria – Uman star.* 11 zhovtnia. [in Ukrainian].
- Herasymova, H. P.** Surovtsova-Olytska Nadiia Vitaliivna [Surovtsova-Olytska Nadiya Vitaliyivna]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Surovtsova_N (ostannii perehliad: 19.01.2023). [in Ukrainian].
- Interviu z V. Koroban vid 21.12.2022**, m. Uman [Interview with V. Koroban from December 21, 2022, Uman town]. Interviuer: Yu. Prysiazhniuk [Interviewer: Yu. Prysiazhnyuk] // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Ukrainian].
- Interviu z L. Dovhan vid 11.01.2023**, m. Uman [Interview with L. Dovgan from January 11, 2023, Uman town]. Interviuer: Yu. Prysiazhniuk [Interviewer: Yu. Prysiazhnyuk] // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Ukrainian].
- Interviu z N. Kovalenko vid 11.12.2022**, m. Uman [Interview with N. Kovalenko from December 11, 2022, Uman town]. Interviuer: Yu. Prysiazhniuk [Interviewer: Yu. Prysiazhnyuk] // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Ukrainian].
- Interviu z N. Rohozynskoiu vid 10.12.2022**, m. Uman [Interview with N. Rogozynska from December 10, 2022, Uman town]. Interviuer: Yu. Prysiazhniuk [Interviewer: Yu. Prysiazhnyuk] // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Ukrainian].
- Interviu z N. Shamaievoiu vid 10.12.2022**, m. Uman [Interview with N. Shamaeva from December 10, 2022, Uman town]. Interviuer: Yu. Prysiazhniuk [Interviewer: Yu. Prysiazhnyuk] // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Ukrainian].
- Kozytska, V.** (2003). Ranok narodzhuietsia na skhodi [Morning is born in the east]. *Umanska zoria – Uman star.* 22 zhovtnia. [in Ukrainian].

- Koroban, V.** (2008). Pamiat pro vchytelia [Memory of the teacher]. *Uman – Uman*. 4 hrudnia. № 49. S. 3. [in Ukrainian].
- Koroban, V.** (2018). Pro myttsia. Kornelii Mikindo: buklet do 100-richchia vid dnia narodzhennia myttsia ta 65-richchia zasnuvannia shkoly [About the artist. Cornelius Mikindo: booklet for the 100th anniversary of the artist's birth and the 65th anniversary of the founding of the school]. 24 s. [in Ukrainian].
- Koroban, V.** (2003). Ya khochu, shchob vy ne dyvylys, a bachyly... [I want you not to look, but to see...]. *Khronika – Chronicle*. 8 zhovtnia. [in Ukrainian].
- Krytskyi, Ya.** (2012). Oleksandr Shevchuk: «Tvoryty – tse yak tsiluvaty» [Oleksandr Shevchuk: «Creating is like kissing»]. 22 chervnia. URL: <http://uman.info/ua/news/oleksandr-shevchuk:-tvoryty---tse-yak-tsiluvaty--376> (ostannii perehliad: 15.02.2023). [in Ukrainian].
- Liashchenko, O.** (2003). Shchedra dolia maistra [The generous fate of the master]. *Umanska zoria – Uman star*. 22 zhovtnia. [in Ukrainian].
- Popyk, V. I.** (2021). Biohrafika v roky nezalezhnosti Ukrainy: etapy stanovlennia, zdobutky, nerozviazani problemy, zavdannia ta perspektyvy maibutnoho rozvytku [Biography during the years of independence of Ukraine: stages of formation, achievements, unresolved problems, tasks and prospects for future development]. *Ukrainska biohrafistyka – Ukrainian biography*. Vyp. 22. S. 13–39. [in Ukrainian].
- Popyk, V. I.** (holov. red.). (2019). Istorychna biohrafika v Ukraini: problemy, zavdannia i perspektyvy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty: Kolektyvna monohrafiia [Historical biography in Ukraine: problems, tasks and prospects for the development of research, publishing and information work: Collective monograph] / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. K. 364 s. [in Ukrainian].
- Radova, V.** (2013). Vitalii Kryzhanovskyyi: «U mene nikoly ne stoialo pytannia: «Kym buty?»...» [Vitaly Kryzhanovskyyi: «I never had the question: «Who to be?»...»]. 13 bereznia. URL: <http://uman.info/ua/news/vitaliy-kryzhanovskyy-u-mene-nikoly-ne-stoialo-pytannya-kym-buty--2544> (ostannii perehliad: 15.02.2023). [in Ukrainian].
- Svidotstvo № 162** odyndatsiatymisiachnykh kursiv pidhotovky kerivnykiv khudozhnoi samodiialnosti v m. Umani Cherkaskoi oblasti Dovhan Liudmyly Hryhorivny [Certificate №. 162 of the eleven-month training course for artistic amateur leaders in the city of Uman, Cherkasy region, Dovgan Lyudmila Hryhorivna]. (1977). 2 ark. // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Ukrainian].
- Spravka № 3** dlya predostavleniya v gorsobes g. Umani [Certificate № 3 to be provided to the City Council of Uman]. (1978). 25 sentyabrya. 1 ark. // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Russian].
- Spravka № 166** Mikinde K. G. iz otdela kadrov Umanskogo zavoda «Vega» [Reference № 166 Mikinde K. G. from the personnel department of the Uman plant «Vega»]. (1978). 26 sentyabrya. 1 ark. // Osobistii arkhiv avtora. [Personal archive of the author]. [in Russian].
- Tabel uspishnosti** slukhacha oblasnykh 11-ty misiachnykh kursiv po pidhotovtsi khudozhnykiv- oformliuvachiv pry Umanskomu miskomu Budyнку kultury Dovhan Liudmyly Hryhorivny [Success report of a student of the regional 11-month courses for the training of decorative artists at the Uman City House of Culture of Dovgan Lyudmila Hryhorivna]. (1977). 1 ark. // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Ukrainian].
- Umanska miska rada.** Nashe misto. Korotka istorychna dovidka [Uman city council. Our city. Brief historical reference]. URL: <https://uman-rada.gov.ua/index.php/nashe-misto> (ostannii perehliad: 19.01.2023). [in Ukrainian].
- Shtatnyi formuliar** pedahohichnoho skladu Umanskoho peduchylyshcha na 1951/52 [Staff form of the teaching staff of the Uman Pedagogical School for 1951/52]. Ark. 21–23 // Osobystyi arkhiv avtora [Personal archive of the author]. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 16.03.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 27.05.2023 р.